

**UTJECAJ GLOBALIZACIJE NA VISOKO OBRAZOVANJE:
POGLED IZ BIH ***

Sažetak

Ovaj rad se bavi temom koja u zadnje vrijeme pobuđuje sve veći interes: utjecaj globalizacije na visoko obrazovanje.

Pojam globalizacije, ma koliko bio pomodan i gotovo klišej, još uvijek nije potpuno jasan i dobro definiran. U svakom slučaju, globalizacija nije tek puki ekonomski pojam. Obuhvatan koncept globalizacije nameće dinamičan i složen ambijent kako za institucije tako i za kreatore politike visokog obrazovanja. Globalizacijski procesi stvaraju nove oblike međuzavisnosti ključnih aktera, institucija i država.

Restrukturiranje svjetskog gospodarskog sustava, političko preoblikovanje svjetskog poretka nakon prestanka hladnoratovskih sučeljavanja, erozija nacionalne države, uspon tzv. "umreženog" društva, demografski trendovi i izazovi, porast mobilnosti ljudi (kako fizičke tako i one virtualne), složena kretanja na kulturnom planu, porast ekonomije znanja, "marketizacija i komodifikacija" visokog obrazovanja su najznačajnije snage i tendencije koje postavljaju nove zahtjeve pred sveučilište. Jedna od najočitijih manifestacija globalizacije je transnacionalizacija visokog obrazovanja i nastajanje globalnog tržišta za visoko obrazovanje. Sve brojniji i složeniji zahtjevi koji se postavljaju pred sveučilišta osim što zadaju brojne probleme tim institucijama, istodobno potiču čitav niz drugih aktera da se još intenzivnije angažiraju na području znanstvenog istraživanja i visokog obrazovanja (npr. "for-profit" privatna sveučilišta, korporativna "sveučilišta", medijske korporacije i nakladničke kuće koje nude i obrazovne programe, "cyber i virtualna sveučilišta", itd.).

Pojava sve većeg broja tih novih aktera predstavlja izravnu opasnost kako za aktualnu tržišnu poziciju tako i za samu budućnost postojećih tradicionalnih sveučilišta. Drugim riječima, može li tradicionalno sveučilište opstati ako se visoko obrazovanje u potpunosti prepusti zakonima tržišta i trgovinskoj areni?

U svojim zaključnim razmatranjima autor ističe da je transnacionalizacija visokog obrazovanja rastući i nezaustavljiv fenomen. Isto tako, u mnogim slučajevima se pokazalo da globalizacijski procesi i vrijednosti koje oni promoviraju nisu nužno kompatibilni sa specifičnim programima razvoja na razini pojedinih država niti su koristi od tih procesa ravnomjerno raspoređene na razvijene zemlje i zemlje u razvoju i tranziciji.

U kojoj mjeri se visoko školstvo Bosne i Hercegovine (BiH) može percipirati u globalnim i europskim okvirima? Jesu li kreatori i nositelji politike visokog obrazovanja u potpunosti svjesni gore navedenih globalnih izazova i jesu li spremni i u stanju na njih odgovoriti? Kakva je pozicija Sveučilišta u Mostaru u tom kontekstu?

* Prvotna verzija ovoga teksta je prezentirana na znanstvenom skupu „Ustavno-pravni položaj Hrvata u BiH: jezik, obrazovanje, kultura, mediji“, Neum, BiH, 27. i 28. listopada 2005.

1. Kao složen fenomen, globalizacija ima značajne implikacije za visoko obrazovanje.¹ Smatramo da je za razumijevanje šireg tematskog okvira potrebno na samom početku ukazati na sljedeće globalne tendencije i procese:

- Restrukturiranje svjetskog gospodarskog sustava (u osnovi je transformacija ka post-industrijskom društvu i ekonomiji znanja, integraciji svjetskog gospodarstva, daljnjoj liberalizaciji svjetske trgovine uz istodobnu pojavu novih oblika zavisnosti nerazvijenog dijela svijeta).
- Političko preoblikovanje svjetskog poretka nakon „hladnog rata“ i sloma bipolarizma. Po nekima sada živimo u multipolarnom svijetu, dok neki tvrde da je današnji svijet unipolaran, tj. karakterizira ga svekolika dominacija jedne super sile – Sjedinjenih Američkih Država – pa stoga i samu globalizaciju izjednačavaju s pojmom „amerikanizacije“. Nekadašnje blokovske i ideološke podjele potisnute su podjelama u gospodarskoj razvijenosti.
- Uspon „umreženog“ društva kojeg simbolizira ekspanzija Interneta.
- Porast mobilnosti ljudi, kapitala i znanja (kako fizičke tako i one virtualne).
- Erozijska „nacionalne države“ (države-nacije) i izazovi redefiniranja tradicionalnog shvaćanja suvereniteta nacionalne države. Ovdje, također, treba spomenuti i utjecaje globalizacije na klasičnu, distributivnu socijalnu državu.
- Kompleksna kretanja na kulturološkom planu (s, na jednoj strani, elementima kulturološke homogenizacije – posebno prema američkom i anglosaksonskom predlošku, a na drugoj, s elementima kulturološke diferencijacije).
- Globalni (hiper)terorizam.
- Širenje bolesti na globalnoj razini (AIDS, SARS, „ptičja gripa“, itd.).
- Demografski izazovi i porast siromaštva.
- Vjerski sukobi i sl.

2. Globalizacija i prijelaz ka društvu i ekonomiji znanja stvaraju nove i krupne zahtjeve za visoko obrazovanje i sveučilište. Temeljno poslanje sveučilišta je oduvijek bilo, a i danas ostaje, da stvara znanje i prenosi ga na nove naraštaje. Time sveučilišta grade kontinuitet društva, ali ujedno, usljed kritičke prirode svakog novog znanja, pokreću društvene promjene i pridonose općem napretku. Od sveučilišta se danas također očekuje da preuzme širok spektar odgovornosti u društvenom, gospodarskom i kulturnom razvitku općenito: od poticanja gospodarskog i kulturnog dinamizma te jačanja demokracije do uloge središta za kritičke rasprave i intelektualnog žarišta *par excellence*.

¹ Detaljnije o globalizaciji u: Ulrich Beck, *Što je globalizacija? Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb, 2003.

3. Inovacije i razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija istodobno omogućavaju pojavu alternativnih i virtualnih oblika i načina pružanja usluga na području visokog obrazovanja, te samim time i pojavu novih davatelja usluga (providers) na navedenom području.

U tom kontekstu treba spomenuti npr. „for-profit“ privatna sveučilišta, korporativna „sveučilišta“, medijske korporacije i nakladničke kuće koje nude obrazovne programe, „cyber“ i „virtualna“ sveučilišta itd. „Virtualna“ sveučilišta zovu i sveučilištima bez kampusa koja koriste Internet kao kanal za isporuku svojih obrazovnih usluga. Po nekima, pojavom ovih novih aktera na tržištu znanja dolazi do same dekonstrukcije funkcija tradicionalnog (vertikalno integriranog) sveučilišta, što u krajnjem slučaju može ugroziti i samu njegovu poziciju i opstanak na određenim tržišnim segmentima.

4. Navedeni kontekst dalje usložnjava i sama činjenica da davatelji obrazovnih usluga (novi i tradicionalni, privatni i javni) sve više nude i „isporučuju“ svoje usluge preko državnih granica da bi zadovoljili potražnju na brojnim inozemnim tržištima.

Transnacionalno obrazovanje i obrazovanje bez granica (borderless education) izrazi su koji se danas koriste da označe fizičko i virtualno kretanje studenata, nastavnika, znanja i akademskih programa (courses) iz jedne zemlje u drugu. Trend transnacionalizacije visokog obrazovanja reflektira se u postupnom stvaranju globalnog tržišta usluga visokog obrazovanja.

Jačanje međunarodne konkurencije i globalna interakcija zahtijevaju od institucija visokog obrazovanja nove strategije i oblike prekogranične suradnje i partnerskih odnosa, konzorcija, strateških saveza i umrežavanja (networking) sa stranim institucijama, organizacijama i agencijama.

5. Kako znanje postaje glavni čimbenik društveno-gospodarskog napretka, raste potražnja za visokim obrazovanjem na globalnoj razini i povećava se postotak visokoobrazovanih u cjelini aktivnog stanovništva. *Porast potražnje* se ne manifestira samo u povećanju broja studenata nego i u diversifikaciji potražnje za specifičnim znanjima i kompetencijama posebno u kontekstu transnacionalizacije obrazovanja i cjeloživotnog učenja.

Očekuje se da će stoga u narednom razdoblju *tržište visokog obrazovanja* biti jedno od *najekspanzivnijih tržišta*. To će, između ostalog, zaoštriti probleme financiranja iz javnih izvora (proračunski problemi) i pojačati tendencije ka *komercijalizaciji i privatnoj inicijativi* na profitnim osnovama u sferi visokog obrazovanja.

6. Trend komercijalizacije je evidentan u mnogim područjima koja su tradicionalno smatrana područjima od općeg (javnog) interesa: obrazovanje, kultura, informacije. Kada je obrazovanje u pitanju, komercijalizacija je neposredno povezana s „komodifikacijom“ (commodification), tj. smišljenom transformacijom procesa

obrazovanja u robni oblik s namjerom komercijalne transakcije. Isto tako, sve više se govori i o komodifikaciji (pretvaranju u robu) kulture, umjetnosti, glazbe itd.

Kod takvog pristupa studenti se, recimo, svode na razinu pukih potrošača (consumers), umjesto da budu aktivni i ravnopravni partneri u procesu obrazovanja i učenja. Drugim riječima, odnos između nastavnika i studenta se „marketizira“, tj. uspostavlja i regulira putem posebnog medija: tržišta. Isto tako, komercijalizacija i komodifikacija obrazovanja podrazumijevaju da će, između ostalog, o pitanjima visokog obrazovanja (npr. u sklopu WTO-a) prvenstveno pregovarati dužnosnici i eksperti ministarstva trgovine a ne predstavnici relevantnih ministarstava obrazovanja i znanosti. Dakle, ako budu i sudjelovali u pregovorima, eksperti za visoko obrazovanje će imati podređenu ulogu.

7. Takvom redukcionističkom pristupu obrazovanju, pa i visokom obrazovanju ide u prilog postojeća neoliberalna paradigma globalizacije temeljena na „slobodnom“ tržištu i „slobodnoj“ trgovini koja međunarodnu razmjenu u oblasti visokog obrazovanja praktično pokušava svesti na reguliranje ugovornih trgovinskih odnosa između zemalja izvoznica i zemalja uvoznica.

Konzekventno tome postavlja se temeljno pitanje: je li obrazovanje (uključujući i visoko) *opće (javno) dobro* (public good) ili je ono *roba* (tradeable good/commodity) koja se može tržiti i razmjenjivati na tržištu kao i svaka druga roba?

Ako je obrazovanje „roba“, onda ga, kako ističu zagovornici takvog pristupa, ima smisla (i treba) „ugurati“ u već postojeći institucionalni i regulativni okvir za globalnu razmjenu, tj. u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO)², ili preciznije, u jedan od njegovih sporazuma, Opći sporazum o trgovini uslugama (GATS)³!

S obzirom da je jedan od glavnih ciljeva WTO-a liberalizacija međunarodne trgovine onda potpuna liberalizacija treba uslijediti i na području razmjene obrazovnih usluga. Vrijednost razmjene usluga iz područja visokog obrazovanja danas se, istaknimo, mjeri milijardama dolara.

8. Neki promatraju GATS u pozitivnom svjetlu tvrdeći da taj sporazum omogućava lakši pristup privatnih i stranih davatelja usluga tržištima visokog obrazovanja u onim zemljama gdje su domaći obrazovni kapaciteti nedovoljni i nezadovoljavajući (poglavito zemlje u razvoju i tranzicijske zemlje). Drugi, pak, GATS vide u negativnijem svjetlu, zabrinuti da bi liberalizacija razmjene obrazovnih usluga mogla ugroziti bitne elemente osiguranja kvalitete i dopustiti privatnim i stranim/transnacionalnim davateljima usluga obrazovanja da steknu ili čak nametnu monopol na najbolje studente i najunosnije programe (trenutno su to programi iz područja businessa i informatike). Osim toga predstavnici sveučilišta i općenito akademske zajednice se s pravom boje da bi, kada je GATS u pitanju, jedan od mogućih scenarija mogao biti i taj da država izgubi prerogative potpunog reguliranja i skrbi za svoj

² WTO – World Trade Organization.

³ GATS – General Agreement on Trade in Services.

visokoškolski sustav i institucije. Samim time, komercijalni motivi i motivi profita bi bili dovedeni ispred dimenzije općeg (javnog) dobra.

9. Europska asocijacija sveučilišta (EUA)⁴ kao i Krovna organizacija studenata Europe (ESIB)⁵ kritički su se odredili prema trgovini obrazovnim uslugama. Isto su uradile i najznačajnije američke sveučilišne organizacije.⁶

Dva različita, skoro polarizirana pristupa („public good“ ili „market commodity“) i dalje ostaju u žiži svih rasprava koje se vode u pogledu mogućih implikacija GATS-a na visoko obrazovanje i međunarodnu razmjenu obrazovnih usluga. Stječe se dojam, međutim, da je u sadašnjoj fazi tih rasprava puno više pitanja nego jasnih odgovora.

Nema dvojbe da je u kontekstu ranije navedenoga pozicija razvijenih industrijskih zemalja s razvijenim i stabilnim sustavom visokog obrazovanja i jakim poduzetništvom puno bolja od one koju imaju zemlje u razvoju i tranziciji. I Europa je zabrinuta zbog prodora američke i australske konkurencije na tržište visokog obrazovanja Europske unije (EU). Ne smije se zanemariti ni konkurencija iz novih globalnih sila Kine i Indije. Bolonjski proces i stvaranje Europskog prostora visokog obrazovanja i istraživanja (EHEA/ERA)⁷ je svakako jedan od ključnih odgovora na te izazove. Od prodora stranih i privatnih davatelja obrazovnih usluga nije imuna ni Bosna i Hercegovina. Na „tržištu“ BiH već djeluju podružnice nekih američkih i britanskih sveučilišta, planira se formiranje velikog regionalnog sveučilišta potpomognutog malezijskim kapitalom itd.

10. Globalizacija, kao što je već istaknuto, dovodi do erozije nacionalne države pa i regulativnih okvira u kojima se politika visokog obrazovanja formulira i implementira na nacionalnoj ali i institucionalnoj razini. Okviri nacionalne države zapravo postaju „tijesni“ za transnacionalno visoko obrazovanje.

Globalni izazovi i tendencije nameću stoga još veći stupanj harmonizacije pravnih okvira i struktura visokog obrazovanja kao i studijskih ciklusa te samih kurikuluma na, kako regionalnoj (europskoj), tako i globalnoj razini. Proces započet *Bolonjskom deklaracijom* (1999.) je tipičan primjer za to. No, *Bolonjski proces* će, iz razumljivih razloga, ovdje ostati izvan užeg područja našeg interesa.⁸

Složenost i dinamika promjena naznačenih na prethodnim stranicama nameću potrebu uspostavljanja adekvatnog *međunarodnog regulativnog okvira* (neopterećenog sve prisutnijim komercijalnim redukcionizmom i pretjeranim birokratizmom) koji bi odražavao i pomirio interese ključnih aktera (stakeholders): nacionalnih država, privatnog sektora, tradicionalnih i netradicionalnih (novih) institucija visokog obrazovanja,

⁴ EUA – European University Association.

⁵ ESIB – The National Unions of Students in Europe.

⁶ Vidi: Joint Declaration on Higher Education and the General Agreement on Trade in Services (GATS), 28 September 2001, Association of Universities and Colleges of Canada (AUCC), the American Council on Education (ACE), the European University Association (EUA) and the Council for Higher Education Accreditation (CHEA).

⁷ European Higher Education Area / European Research Area.

⁸ Za detaljniji uvid upućujemo na bibliografski dodatak na kraju rada.

studenata i njihovih roditelja. Niz autora smatra da organizacije kao što su UNESCO i Vijeće Europe (dakle, ne WTO) imaju moralni autoritet i kredibilitet, ali i odgovornost raditi na tom značajnom projektu.⁹ U protivnom, *neobuzdana* globalizacija prijeti temeljnim tradicionalnim vrijednostima i institucijama visokog obrazovanja.

11. U kojoj se mjeri visoko školstvo Bosne i Hercegovine može percipirati u globalnim i europskim okvirima? Jesu li kreatori i nositelji politike visokog obrazovanja u potpunosti svjesni navedenih globalnih kretanja i izazova i jesu li spremni i u stanju na njih odgovoriti? Odgovore treba tražiti na razini *države* (policy makers) i na razini *institucija* (sveučilišta).

Na razini države još uvijek nema zakona o visokom obrazovanju ni drugih relevantnih institucija (akreditacija, priznavanje diploma i sl.). Rektorski zbor/konferencija BiH je u „povojima“ i praktično ne funkcionira te i ne zastupa i promiče akademsku zajednicu Bosne i Hercegovine na međunarodnom planu.

Bosna i Hercegovina nema cjelovite i koherentne politike i strategije visokog obrazovanja i znanstveno-tehnološkog razvitka primjerene ranije navedenim izazovima. Provedba reformi predviđenih Bolonjskim procesom kasni za provedbom u većini ostalih europskih zemalja.

No, vrijedi spomenuti niz reformskih aktivnosti i projekata koji su poduzeti ili se poduzimaju i realiziraju uz potporu Vijeća Europe, Europske komisije, Svjetske banke i UNESCO-a.

Na razini institucija, nameće se potreba jasne vizije i politike djelovanja u složenim globalnim uvjetima uključujući i jačanje „izvrsnosti“ kao bitnog uvjeta opstanka u sve oštrijoj konkurenciji. To svakako važi i za Sveučilište u Mostaru koje ima svoje specifične karakteristike i probleme.

Pri svemu tome treba voditi računa da globalni problemi zahtijevaju i lokalna rješenja, što bi trebalo biti i jedna od prioritarnih zadaća svakog sveučilišta.

Sveučilišta u BiH će morati znatno proširiti i modernizirati svoje nastavne i istraživačke kapacitete, prilagoditi nastavne programe i metode svjetskoj povezanosti i standardima. To bi značilo, primjerice, osigurati nastavu na jednom od svjetskih jezika (engleski), uvesti nastavu na daljinu (distance education), pokrenuti međunarodne poslijediplomske programe po mogućnosti regionalnog karaktera i značenja, razvijati transnacionalne oblike visokog školstva, itd.

Nastavna i znanstvena djelatnost na svjetskoj razini kvalitete je danas osnovni preduvjet uspješnosti svakog sveučilišta. Sveučilišta moraju primijeniti jedinstvene kriterije svjetske znanosti i nastajućeg globalnog sustava visokog obrazovanja i znati, uz

⁹ Vidi npr. Dirk Van Damme, „Higher Education in the Age of Globalization“, in Stamenka Uvalić-Trumbić (ed.), *Globalization and the Market in Higher Education: Quality, Accreditation and Qualifications*, UNESCO/Economica, Paris, 2002.

pomoć cijelog društva, osigurati vlastitu kadrovsku osnovu i reprodukciju kao bitnu pretpostavku institucionalnog, ali i šireg društvenog razvitka (brain gain vs. brain drain).

U suprotnom, svaka zemlja, pa i BiH, izlaže se riziku da bude postupno preplavljena jeftinim imitacijama institucija visokog obrazovanja. Ovdje je dovoljno ukazati na nedavni primjer kontroverznog otvaranja fakulteta srbijanske provenijencije u Grudama, ali i nekim drugim manjim mjestima u Bosni i Hercegovini.

12. Globalizacija je neminovnost na početku 21. stoljeća. Od globalizacijskih procesa ne treba zazirati, nego ih treba pomno pratiti i proučavati te u njima aktivno sudjelovati i tražiti svoje šanse i svoje mjesto.

Tražeci hrvatske odgovore na izazove Europe i 21. stoljeća profesor Stanko Lasić je još prije desetljeća i pol napisao: „Naš odgovor... može biti samo surovi rad, samozatajni rad, sistematski rad, dalekovidni rad, rad koji ne gubi svijest o sebi i svom smislu“.¹⁰

Vraćajući se našoj temi, upitajmo se na samome kraju: jesmo li i mi na to spremni?

U samome pitanju je i latentna poruka ovoga teksta.

¹⁰ Stanko Lasić, *Tri eseja o Europi*, Hrvatsko vijeće Europskog pokreta, Zagreb, 1992., str. 8-9.

Literatura

- Stamenka Uvalić-Trumbić (ed.), *Globalization and the Market in Higher Education: Quality, Accreditation and Qualifications*, UNESCO Publishing and Economica, Paris, 2002.
- *Joint Declaration on Higher Education and the General Agreement on Trade in Services (GATS)*, 28 September 2001, Association of Universities and Colleges of Canada (AUCC), the American Council on Education (ACE), the European University Association (EUA) and the Council for Higher Education Accreditation (CHEA).
- Jane Knight, "Trade in Higher Education Services: The implications of GATS", report prepared for the Observatory on Borderless Higher Education, London, 2002.
- Željko Šuman, "Bruxelles via Bologna", *Mostariensia*, br. 18, Mostar, 2003.
- Željko Šuman, *WTO i EU u procesu globalizacije: Odabrane teme*, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2005.
- Željko Šuman, *WTO na milenijskoj prekretnici: Seattle i nakon njega*, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2001.
- Francis Fukuyama, *Izgradnja države: Vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*, Izvori, Zagreb, 2005.
- Jérôme Bindé (ed.), *The Future of Values: 21st-Century Talks*, UNESCO Publishing / Berghahn Books, Paris, New York, Oxford, 2004.
- Madeleine Green /Andris Barblan, *Higher Education in a Pluralist World: A Transatlantic View*, EUA/ACE, Washington, D.C., 2004.
- EUA, *Trends 2003: Progress towards the European Higher Education Area*, A report prepared for the European University Association by Sybille Reichert and Christian Tauch, July 2003.
- Council of Europe/European Commission, *Higher Education Reform in Bosnia and Herzegovina: Priorities for Integrated University Management, Joint Project 2003-2005 "Modernizing University Governance and Management in BiH"*, August 2005.
- Ulrich Beck, *Što je globalizacija? Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb, 2003.

- Paul A. David and Dominique Foray, “An introduction to the economy of the knowledge society”, in *International Social Science Journal*, No. 171, Blackwell Publishing / UNESCO, March 2002.
- Svjetski univerzitetski servis Bosne i Hercegovine – SUS BiH / Studentski informativni centar – SRCE, *Bosna i Hercegovina – Integracija u Europsko područje visokog obrazovanja*, Sarajevo, 2003./2004.
- *The European Higher Education Area – Achieving the Goals*, Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005.
- *Bologna Process Stocktaking*, Report from a Working Group Appointed by the Bologna Follow-up Group to the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005.
- Sveučilište u Mostaru, *Izvješće Europske asocijacije sveučilišta o institucionalnoj evaluaciji Sveučilišta u Mostaru: EUA Evaluation Report*, predgovor Ž. Šuman, Mostar, 2004.

Korisne web stranice

- [http: // www.eua.be](http://www.eua.be)
- [http: // www.esib.org](http://www.esib.org)
- [http: // www.gats-info.eu.int](http://www.gats-info.eu.int)
- [http: // www.oecd.org](http://www.oecd.org)
- [http: // www.unesco.org](http://www.unesco.org)
- [http: // www.wto.org](http://www.wto.org)